

Turkish Studies **Educational Sciences**

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 627-646
DOI: 10.29228/TurkishStudies.22574
ISSN: 2667-5609
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Received/Geliş:** 20.01.2019

✓ **Accepted/Kabul:** 10.06.2019

✍ **Report Dates/Rapor Tarihleri:** Referee 1 (11.02.2019)-Referee 2 (05.03.2019)- Referee 3 (20.04.2019)- Referee 4 (12.04.2019)

This article was checked by iThenticate.

SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININ ÖĞRENCİLERE ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİSİNİ KAZANDIRMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Fahriye HAYIRSEVER** Mehmet Ali KISAKÜREK****

Öz

Bu araştırmada, Sosyal Bilgiler 5. Sınıf ders kitabının öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırması açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın modeli betimseldir ve araştırmada nitel ve nicel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Bu açıdan karma yöntem araştırmasıdır. Araştırmanın nicel boyutunda, Ankara ili merkez ilçelerinden alt, orta ve üst sosyo ekonomik düzeyi temsil eden 75 ilköğretim okulundan 132, 5. sınıf öğretmeni örneklem olarak alınmıştır. Nitel boyutuna ilişkin ise, her üç sosyo ekonomik düzeyi temsil eden iki ilköğretim okulu, her ilköğretim okulundan da iki 5. sınıf öğretmeni olmak üzere, toplam 12 öğretmen çalışma grubu için seçilmiştir. Araştırmada nicel veriler anket, nitel veriler ise yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistik, nitel verilerin analizinde de betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin çoğunluğu, ders kitabının eleştirel düşünme becerisini kazandırma konusunda yeterli düzeyde olmadığını belirtmiştir. Öğretmenler tarafında özellikle “sebep sonuç ilişkisi kurma”, “olayları yorumlamada farklı bakış açısı geliştirme” ve “olayları sorgulamasını sağlama” alt becerilerinin kazandırılmasında ders kitabının yeterli olmadığı belirtilmiştir. Resmi programın hedefleri ile ders kitaplarının içeriği birbiri ile örtüşmezse, düşünce, beceri, değer ve tutumların öğrenciler tarafından kazanılması son derece zordur. Bu durumun olumlu yöne

* Bu makale Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde Prof. Dr. Mehmet Ali KISAKÜREK danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-posta: fahriyehayirsever@duzce.edu.tr

*** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, (Emekli) E-posta: mkkurek@gmail.com

evrilebilmesi için öğretim programlarının ve ders kitaplarının içerikleri sürekli olarak değerlendirilmeli, geliştirilmeli ve güncellenmelidir. Sosyal bilgiler dersinin en temel amacının “*iyi bir vatandaş yetiştirmek*” olduğu göz önüne alındığında, bireylerin, kararlarını alırken akılcı bir şekilde düşünmeleri, sorgulamaları, pek çok değişkeni göz önünde bulundurmaları, toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmaları ve etkili çözümler üretebilmeleri beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, sosyal bilgiler ders kitabı, eleştirel düşünme, eleştirel düşünme becerisi.

EVALUATION OF SOCIAL STUDIES TEXTBOOK IN TERMS OF GAINING CRITICAL THINKING SKILLS TO STUDENTS

ABSTRACT

In this study, it is aimed to evaluate the social studies textbook in terms of gaining critical thinking skills to the students. The model of the research is descriptive and qualitative and quantitative methods are used in the research. In this respect, it is a mixed method research. In the quantitative dimension of the study, 132 fifth grade teachers from 75 elementary schools representing lower, middle and upper socioeconomic levels in the central districts of Ankara province were determined as the sample. Regarding the qualitative dimension, a total of 12 teachers were selected for the study group, two primary school schools representing each of the three socio-economic levels and two 5th grade teachers from each primary school. In the study, quantitative data were collected by means of questionnaires and qualitative data were collected by structured interview form. In the quantitative analysis, descriptive statistics were applied and descriptive analysis were used in the analysis of qualitative data. According to the data obtained from the survey, the teachers stated that the social studies textbook was in part sufficient in terms of gaining critical thinking skills to the students, while the interviewed teachers stated that it was not sufficient. In particular, the majority of the teachers stated that the textbook was not sufficient in the sub skills, namely “to acquire the cause-effect relationship”, “to develop a different point of view in interpreting the events” and “to question the events”. If the objectives of the official program and the content of the textbooks do not overlap, it is extremely difficult for students to acquire ideas, skills, values and attitudes. The contents of the curricula and textbooks should be continuously evaluated, developed and updated so that this situation can evolve in a positive way. Considering that the main purpose of the social studies course is “to educate a good citizen”, it is expected for individuals to think rationally and critically, question and consider many variables while taking decisions, be sensitive to social problems, produce effective solutions and ultimately, to ensure themselves be self-existent in society.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Social sciences are one of the fields in which high level thinking activities are used; because they provide us to observe, ask questions, research and explain our observations and ideas on various problems about both our own lives and social events. Opinion of *constructing of students' own knowledge* has great importance in education of social sciences (Sunal and Haas, 2002, 9). National Council of Social Sciences in ABD supports that teaching and learning of social sciences must be “*meaningful, integrant, valuable, thought-provoking and active*”. While social sciences is a field in which disciplines about society are examined with some rules in the context of science (Safran, 2008), social studies are a working field which combine the social and human sciences to improve competence of citizenship (NCSS, 1994). This study focuses on social studies lesson.

Teaching of critical thinking skill to students is an important aim for social studies lesson. Beyer (2008) emphasizes that learning of critical thinking requires more than simply teaching of a topic. Students must understand that thinking is skill which needs to be learnt and practiced. Various studies showed that there is a cognitive and conceptual correlation between critical thinking skill and protection and improving of democratic life culture and active citizenship (Aybek, 2007; Dil, Yazıcı, Arslan and Çetin, 2018; Semerci and Yanpar, 2010; Yağcı, 2008).

According to Paul (1991), “critical thinking means producing a solution with the help of observation and knowledge” while Norris (1985) says that “it is changing of behaviors after evaluating own thinking skills by using all the knowledge on a topic” (Demirkaya-Gedik, 2008). Critical thinking is a process in which a person rules structures in his own thinking system well and improves the quality of his thinking method by setting some intellectual standards to these structures (Paul and Elder, 2008). The main aim of teaching critical thinking is raising individuals who can think differently and independently from existed authority. According to Grosser (2006), aim of the education on critical thinking skill is acquiring the skills of seeing the difference between provable truths and assumptions, distinguishing the relevant and irrelevant knowledge, questioning of the trueness and reliability of knowledge and using analysis and evaluation skills in all activities by students. In some studies, it was concluded that the students who have higher critical thinking disposition have also better academic achievements (Akbiyık, 2002; Akbiyık and Seferoğlu, 2006; Çam, 2006; Kurnaz, 2007; Ünal, 2006). However, it was concluded that critical thinking dispositions of students are low in many studies (Akar and Kara, 2016; Bayram and Kesik, 2015; Çalışkan, 2009; Ersoy and Başer, 2011; Kaloç, 2005; 2005; Örgü-Yaşar, 2014).

Curriculums must have the characteristic to raise each of the students as a critical thinker (Smith, 2003) and teaching materials, which will be used during teaching process, must render service to improve this skill. Lesson books are the most important concrete product which shows the curriculums' learning perception (Kabapınar, 2007). The context of the lesson books must be prepared properly to

make meaningful learning possible and to activate the students' thinking skills.

Purpose of the Study

In this study, it was aimed to evaluate social studies lesson book in terms of teaching critical thinking skill to students.

Method

Model of the study is descriptive and it is a mixed method study; because quantitative and qualitative methods were used together. Explanatory sequential design was used (Creswell, 2017).

Population and Sample

Real population of the study consists of primary schools in central districts of Ankara province. Stratified sampling method was used to determine the working population of the study. Working population of the study is divided into three groups according to students' socio-economic levels (high, middle and low). Then, just one district was chosen to represent the each of the groups. In the study, Mamak was chosen to represent low socio-economic level, Yenimahalle was chosen to represent middle socio-economic level and Çankaya was chosen to represent high socio-economic level. There are 93 primary schools in Mamak district, 86 primary schools in Yenimahalle district and 108 primary schools in Çankaya district. These schools are the working population of the study. Sample of the study was determined with proportional cluster sampling technique. It was decided to choose the %20 of the working population. In this study, 22 primary school from Çankaya district, 17 from Yenimahalle district and 19 from Mamak district are %20 of the working population. In case there is missing data, 25 schools were chosen from each socio-economic level with simple random sampling. 2 fifth grade teachers were chosen from each school. In study, 150 teachers were chosen but useful data was collected from only 132 of them. 80 of the teachers are female while 42 of them are male.

In the second part of study, firstly two primary schools were chosen from sample to represent each socio-economic level and then 2 fifth grade teachers from these two primary schools were chosen; so in total 12 teachers were chosen to interview. While choosing these teachers, approachability and willingness were taken into consideration.

Preparing the Data Collection Instruments and Data Collection

In the study, according to explanatory sequential design, one of the mixed methods, firstly quantitative data was collected and then qualitative data was collected. To collect quantitative data, a survey was prepared by the researcher. Sub-skills within the scope of critical thinking skill in the social studies curriculum were transformed into survey items. The survey, consists of 10 items, is 3 Likert scale (*I agree, I partly agree and I disagree*). Survey was checked by four experts in total—two of them are from Social Studies Teaching department and two of them are from Curriculum and Instruction department.

Teachers were interviewed face to face by using structured interviewed form to collect qualitative data. The survey items were

transformed into structured interview form. Qualitative data was used to comment the quantitative data and to determine possible reasons for the ideas. Interviews were recorded after getting teachers' permission.

Analyzing of Data

In the analyzing of quantitative data, descriptive statistic (f, %, mod, median) were used while descriptive analysis method was used to analyze the qualitative data.

Findings

According to the findings obtained by survey, teachers state that lesson book is partly qualified to teach the critical thinking skill. However, in the interviews with teachers, most of them say that lesson book is not qualified to teach critical thinking skill.

When sub-skills of critical thinking are examined in the study, it was found out that "*reaching rules and principles from events*", "*generalizing*", "*classification of events according to their similarities and differences*" and "*deducing from events*" skills are partly acquired with social studies lesson book. It was also found out that lesson book is not sufficient in terms of sub-skills such as "establishing cause-result relationship", "having different view to comment on the events", "questioning events", "recognizing stereotypes about events", "evaluation with objective criteria" and "distinguishing relevant and irrelevant information about a topic". The findings of this study are parallel to findings of the many study in literature (Çalışkan, 2011; Çelikkaya, 2011; Demirkaya, 2008; Kaya, Topçu and Kop, 2014; Kulantaş, 2007; Sekin, İbrahimoglu and Yücel, 2008). Karadüz (2010) states that students learn critical thinking when questioning, comparing, alteration and evaluation approaches are used in text analysis. So, in class and out class activities, questions used to assess and evaluate the students and every learning activity must be at apply, analyze, synthesis and evaluate level.

Discussion and Suggestion

Main aim of social studies lesson is raising students who can criticize, ask questions, make true decisions, solve the problems in life and use the existent sources efficiently. It is an important result that lesson book is not sufficient for students to acquire critical thinking skill which is an important skill to reach this aim. In his study, Çelikkaya (2011) says that teachers think curriculum "partly" teach critical thinking skill. Also, Kaya, Topçu and Kop (2014) say that activities in social studies workbook do not include or partly include skills such as inference, finding background idea, prioritizing information, prediction, comparing, inference, problem solving and finding evidence. In the study by Akbıyık (2002), it was found out that the students who have high critical thinking skills also have better academic results. This result is an evident for that critical thinking skill is an important privilege in social sciences. Halpern (1996) stated that the most successful classes are the ones in which students are encouraged to establish their own ideas and think critically (Crawford et al., 2009).

Taking critical thinking into consideration, choosing and implementing the content of the lesson and teaching methods according

to this skill can make the students thinking-focused (Hashami, 2011). According to results of this study, it was found out that lesson books are “partly sufficient-insufficient” to teach critical thinking skill which is really important for social studies curriculum and it is an important result which means more than simply evaluating a lesson book. This result gives us the clue that the citizens, who will establish the society in the future, will be “partly sufficient-insufficient” to use their critical thinking skills. The studies, which concluded critical thinking skill is not taught at the desired level, show that existed activities in education system are not still sufficient for critical thinking skill teaching. In this regard, not only teaching materials-especially lesson books- but also all in class and out class activities must be designed to let students construct individual meaning and use high level thinking skills. In the design, development and evaluation processes of curriculum, decision-makers, curriculum development experts and the ones who will implement the curriculum must work rigorously so that formal curriculum and other lesson materials will not contradict with clearly stated aims.

Keywords: Social studies, social studies textbook, critical thinking, critical thinking skills.

GİRİŞ

“Bana büyük katkı sağlayan bu derslerin amacı, belleğimi ve mantığımı güçlendirmek, özellikle de eleştirel düşünme yeteneğimi geliştirmektir.”

Nikola TESLA

Ülkeler, bilimsel, toplumsal, teknolojik yenilikleri ve değişimleri izlemeleri ve bu değişimleri eğitim sistemlerine yansıtabilmeleri için eğitim sistemlerini devamlı olarak değerlendirmelidir. Yapılan değerlendirmeler, bireylere hangi bilgi ve becerilerin kazandırılması gerektiği üzerine odaklanmalıdır. Her dönemde önemli olan ancak son yıllarda üzerinde özellikle durulan beceriler; bilgiyi üretme ve kullanma, araştırma, sorgulama, eleştirel ve yaratıcı düşünme, problem çözme, iletişim ve işbirliğidir. Bu beceriler, günümüzde içeriği değişerek biraz daha karmaşıklaşmaktadır. Birçok araştırmada bireylerin bu beceri ve yetkinliklere sahip olmaları gerektiği önemle vurgulanmaktadır (Binkley ve diğerleri, 2012; Kay, 2010; Trilling ve Fadel, 2009; TÜSİAD, 2012). Bu bilgi ve beceriler, aynı zamanda bireyin toplumla uyum sağlayarak varlığını sürdürebilmesi ve yaşadığı topluma katkı getirebilmesi için her dönemde gerekli olmuştur. Bu açıdan, sözü edilen bilgi ve beceriler, özellikle sosyal bilimler için ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Sosyal bilimler, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları yapılanmamış problemleri çözebilmek için, sorgulamayı, gözlem yapmayı ve bu gözlem sonuçlarını, kendi bakış açılarıyla açıklamayı ve tüm bu bilgilerin ışığında eyleme geçebilmeyi sağladığından, bilişsel düşünmenin en fazla kullanıldığı disiplinlerden biridir. Sosyal Bilimler Ulusal Konseyi (NCSS), sosyal bilimlerin öğretiminde bütüncü, düşündürücü ve aktif öğretim yöntem ve tekniklerin kullanılmasını gerektiğini belirtmektedir. NCSS, (1994), sosyal bilimlerin öğretiminin, bu alanı oluşturan alt disiplinler arasında birbiri ile ilişki kurularak gerçekleştirilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

Sosyal bilimler, “toplumla ilgili disiplinlerin belirli kurallarla bilimsel bir çerçevede incelenmesi” (Safran, 2008, 25), Sosyal bilgiler ise, “sosyal ve beşeri bilimleri vatandaşlık yeterliklerini geliştirmek amacıyla kaynaştıran bir çalışma alanıdır” (NCSS, 1994). Bir başka deyişle,

sosyal bilimler, birey ve toplum ilişkisini irdeleyen bir bilim dalı, sosyal bilgiler ise bu bilim dalından seçilmiş ve düzenlenmiş konuları içeren bir derstir. Bu ders her kademedeki öğrenciler için ardışık ve sarmal giden içerikten oluşmaktadır.

Wesley (1950), “sosyal bilgilerin, pedagojik amaçlarla basitleştirilmiş sosyal bilimler” (Akt, Shug ve Beery, 1987), Barr, Barth ve Shermish de (1978) “vatandaşlık eğitimi amacıyla sosyal bilimler ve beşerî bilimlerin kaynaştırılması olduğunu, sosyal bilgilerin içeriğinin vatandaşların gereksinim duyduğu bilgi, sosyal ve beşerî bilimler ile diğer bilimlerden, güncel olayların gözlemlenmesinden, birey ve toplumun ihtiyaçlarının analizinden elde edildiğini” vurgulamıştır.

Bu araştırma, öğretim programlarında yer alan “Sosyal Bilgiler” dersine odaklanmıştır. Bu ders, bireyin kişiliğini geliştirmesine ve toplumsal yapının oluşturulmasına, güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu dersin nihai amacı, öğrencinin toplumun gelişimi için faydalı ve sorumluluk sahibi bir vatandaş olmasını sağlamaktır. Beceri öğretimi, öğrencilerin toplumsal sorunlara ve bu sorunları çözmeye yönelik davranış geliştirmeleri üzerine kurgulanmalıdır.

Türk eğitim sisteminde, 2005 yılında geliştirilen İlköğretim Programında, “*bilgiyi öğrenmenin önemi göz ardı edilmemekle birlikte, öğrenci bilgiyi problem çözmede, anlamlı ortamlarda eleştirel düşünmede ve yaratıcı düşünmede kullanmalıdır*” biçiminde vurgu yapılması, hedeflerde bilgi, değer-tutum ve beceri dengesinin sağlanması gerektiğinin ifadesi edilmesi (MEB, 2005, 51), eğitimde beceri öğretimine verilen önemi arttırmıştır. Bu nokta, öğretim programını, önceki öğretim programlarından ayıran önemli farklarından biri olarak vurgulanmıştır (MEB, 2005). 2005 İlköğretim Programı’nda ilk sırada eleştirel düşünme becerisi olmak üzere 10 temel beceriye yer verilmiştir. Sosyal Bilgiler Öğretim programında ise alana özgü altı beceri yer almıştır. 2018 İlkokul Programında da daha önce temel beceriler ve alan becerileri olarak adlandırılan beceriler birleştirilmiş, yeni beceriler de eklenerek Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ile kazandırılması hedeflenen 27 beceri olduğu ifade edilmiştir (MEB, 2018, 9). 2018 İlkokul Programında da ilk sıralarda yer alan eleştirel düşünme becerisi, bu araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Eleştirel Düşünme Becerisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi

Düşünmenin tanımı, düşünmenin öğretilmesinin bilgisini de verir. “Düşünme, anlama isteğini gerçekleştirilmeye, bir karar vermeye veya bir problem çözmeye yardımcı olan herhangi bir zihinsel aktivitedir ve cevapları araştırma ve anlama sürecidir” (Ruggiero, 1988; akt, Kaya, 2009, 153). Dewey (2017), düşünmeyi ayrı bir faaliyet değil, pek çok faktöre bağlı bir faaliyet olarak kabul etmekte ve deneyimi yeniden kuran ve yapılandıran bir rehber olarak görmektedir.

En önemli düşünme becerilerinden olan eleştirel düşünmeyi Paul (1991), “gözlem ve bilgiye dayanarak sonuçlara ulaşma olarak”; Norris (1985), “öğrencilerin tüm bildiklerini bir konuya uygulayarak kendi düşünme becerilerini değerlendirip davranışlarını değiştirmeleri olarak” tanımlamıştır (Akt. Aybek, 2006, 24). Branch (2000) “eleştirel düşünen bireyin kendi düşünme sürecinin farkında olduğunu ve düşünmesinin niteliğini artırmak için kendi düşünme sürecini gözlemlediğini” belirtmiştir (Akbıyık, 2002, 11). Lipman da (1995), “eleştirel düşünme, iyi bir yargıya götüren becerili ve sorumlu bir düşünmedir” demiştir (Nosich, 20182, 2). Eleştirel düşünme, kişinin düşünce sistemindeki dinamikleri usta bir şekilde yöneterek ve bu yapılara entelektüel standartlar getirerek düşünme yönteminin kalitesini arttırdığı bir süreçtir (Paul ve Elder, 2008). Tüm bu tanımlamalar ile birlikte Gürkaynak, Üstel, ve Gülgöz, (2008), eleştirel düşünmeyi oldukça kapsamlı bir biçimde şu şekilde tanımlamıştır:

Eleştirel düşünme, bireylerin amaçlı olarak ve kendi kontrolleri altında yaptıkları, alışılmış olanın ve kalıpların tekrarının engellendiği, önyargıların, varsayımların ve sunulan her türlü bilginin sınıandığı, değerlendirildiği, yargılandığı ve farklı yönlerinin, açılımlarının, anlamlarının ve sonuçlarının tartışıldığı, fikirlerin çözümlenip değerlendirildiği, akıl yürütme, mantık ve karşılaştırmanın kullanıldığı ve sonucunda belirli fikirlere, kuramlara veya davranışlara varılan düşünme biçimidir” (s.2).

Crawford, Saul, Mathews ve Makinster (2009), eleştirel bir bakış açısıyla düşünebiliyor olmanın, düşüncelerin bilinçli olarak belirli bir amaca yönelik olması anlamına geldiğini ifade etmektedir. Buna göre ancak eleştirel bir şekilde düşünebildiğimiz sürece neyi, nasıl düşündüğümüzün farkında olabiliriz. Bir problemi düşünüş şeklimizde bir hata olduğunu ya da düşünmenin bir başka yolu olduğunu fark ettiğimizde, bunu göz önünde bulundurma konusunda istekli oluruz. Eleştirel düşünme becerisi, mevcut fikirleri değerlendirebilmeyi sağlar ve yeni fikirlerin oluşum için de zemin oluşturur. Beyer (1988), eleştirel düşünme becerisi kazanan bireylerin bir problemi açık şekilde ifade edebildiklerini, düşünmeden hareket etmediklerini ve bunun yanı sıra yeni düşünceler oluşturmaya da istekli olduklarını belirtmiştir.

Sternberg (1986) eleştirel düşünceme becerisi kapsamında şu alt becerilerin yer aldığını belirtmiştir: Bir sorunun doğasını tanımlamak, karar vermek ve çözmek; bir problem çözme sürecini izlemek ve değerlendirmek; sonuç çıkarmak; yeni görevlere ve durumlara etkili bir şekilde tepki vermek; sınıflandırma, karşılaştırma, kategorilere ayırma, analiz etme ve değerlendirme becerisini içeren bilgileri etkili bir şekilde işlemek. Nosich (2016), eleştirel düşünmede, bir konunun özüne inen soruların sorulmasının ve bu sorulara cevap bulurken konunun mantığının göz ardı edilmemesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Paul ve Elder (2008) bireylerin doğası gereği düşünme eylemi içinde olduklarını, ancak bu süreç kontrol edilmediğinde çoğu zaman önyargılı, çarpıtılmış ve taraflı bir yapı oluşabileceğini, bu nedenle düşüncede mükemmelliğe ulaşmak için sistematik bir sürecin benimsenmesi gerektiğini vurgu yapmaktadır. Grosser'e göre (2006), eleştirel düşünme becerisine yönelik eğitimin amacı; kanıtlanabilir gerçekler ve varsayımlar arasında ayırım yapma, ilgili ve ilgisiz bilgiyi ayırt etme, bir bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini belirleme, belirsizliği saptama, kanıtlanmamış varsayımları ve önyargıyı belirlemedir. Öğrencilere kazandırılacak eleştirel düşünme becerisi onların olayları sorgulayan, araştıran ve keşfeden bireyler olarak yetişmesine katkı sağlayacaktır. Eleştirel düşünme becerisi ile bireyler, gerçek yaşamlarında karşılaştıkları problemlere yönelik daha gerçekçi ve farklı çözüm yolları geliştirecektir (Erdem ve Genç, 2015).

Smith'e göre (2003) tüm dersler, öğrencileri birer eleştirel düşünür olmalarını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Eleştirel düşünme her ne kadar diğer üst düşünme becerilerinden farklı özelliklere ve ayrıntılara sahip olsa da küçük yaş gruplarında da onların düzeyine uygun etkinliklerle bu beceri öğrenilebilir. Özellikle ilkökul düzeyinde eleştirel düşünme becerisinin öğretimi ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü ilkökul düzeyinde tohumları atılan eleştirel düşünme becerisi üst kademelerde giderek gelişecektir. Hatta Palavan, Gemalmaz ve Kurtoglu, (2015) çocuklarda eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmasına okulöncesi eğitim kademesinde başlamasının, ilkökulda da mutlaka geliştirilmesinin gerektiğini vurgulamıştır. Bazı araştırmalarda ilkökul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin ve düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Akar ve Kara, 2016; Çalışkan, 2009; Ersoy ve Başer, 2011; Kaloç, 2005). Özellikle ilkökul sosyal bilgiler dersinde edinilen bilgilerin, bireyin yaşam boyu karşılaşacağı problemleri çözmede ve karar vermede temel beceri olduğu düşünülürse (Gelen, 2002), ilkökul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin ve düzeylerinin düşük olduğu sonucu düşündürücüdür. Bu nedenle, öğretim programlarının ve bu programlar doğrultusunda ders içeriklerinin, öğrenme-öğretme ve değerlendirme süreçlerinin eleştirel düşünme becerisinin öğrenilmesine uygun olacak biçimde tasarlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan en önemli öğretim materyallerinden birisi olan ders kitaplarının da eleştirel düşünme becerisini kazandıracak yapıda ve nitelikte olması gerekmektedir.

Ders kitabı, "bir öğretim programında yer alan hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve ölçme değerlendirme boyutları dikkate alınarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan en önemli basılı öğretim materyalidir" (Demirel ve Kiroğlu, 2005, 9). Kabapınar (2007), "teknolojik gelişmelerin olduğu zenginleştirilmiş öğrenme ortamlarında bile ders kitaplarının en önemli ders aracı olma

özelliğini koruduğunu (s.337) ifade etmektedir. Bunun aksi düşünüldüğünde, yani öğrenme-öğretme sürecinin tüm olanaksızlıklarında en temel öğretim materyali yine ders kitabı olmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, sosyal bilgiler 5. Sınıf ders kitabının, öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırması açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, sosyal bilgiler ders kitabının öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırması konusundaki yetkinliği, öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Ders kitaplarının öğrencilerin düşünme becerilerini harekete geçirmesine ve bunun neticesinde etkili bir öğrenme sürecinin yapılmasına katkı sağlaması için kitapların ünite hazırlık soruları, yazılı metinler, görsel öğeler, değerlendirme soruları gibi tüm ana ve alt başlıklarının özenle hazırlanması gerekmektedir. Sosyal bilgiler öğretim programları ile ders kitaplarının içeriğinin paralel olarak hazırlanması ilkelerden biridir. Öğretim programlarına sadece becerilerin isimlerinin yazılması bu becerilerin öğrenciler tarafından kazanılacağı anlamını taşımamaktadır. Uygulamadaki program ülkemizde çoğunlukla ders kitapları ile birlikte işe koşulmaktadır. Her ne kadar farklı teknolojik araç ve gereçler kullanılsa bile yukarıda değinildiği gibi ders kitabı hala bir öğretmenin sıklıkla başvurduğu önemli kaynaklarından biridir. Sosyal bilgiler ders kitapları bağlamında düşünüldüğünde bu kitapların, özellikle öğrencilere farklı bakış açısı kazandıran, zıt ve çelişkili sosyal durumlar sunan ve bu durumla çözüm getirebilen, çözümü çeşitli boyutları ile eleştirebilen yapıda olması gerekmektedir.

Yukarıdaki açıklamalara dayalı olarak sosyal bilgiler ders kitaplarının en önemli kullanıcısı olan öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi önemlidir. Özellikle eleştirel düşünme becerisinin öğrencilere kazandırılmasında ders kitabını değerlendiren öğretmenlerin görüşleri bundan sonraki ders kitabı hazırlama sürecine katkı sağlayacaktır.

Yöntem

1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli betimseldir. Aynı zamanda araştırmada hem nicel ve hem nitel yöntemler kullanıldığı için araştırma karma yöntem araştırmasıdır ve karma yöntem araştırma tasarımlarından “*Sıralı açıklayıcı*” tasarımı kullanılmıştır.

2. Evren - Örneklem

Araştırmanın hedef evreni, Ankara ili merkez ilçelerinde bulunan ilköğretim okullarıdır. Çalışma evreninin belirlenmesinde, tabakalı örnekleme yöntemi temel alınmıştır. Bu yöntemde evren, araştırmanın amacı doğrultusunda önemli sonuçlar verebileceği düşünülen değişkenlere göre alt evrenlere ayrılmaktadır (Karasar, 2015). Araştırmada temel alınan değişken sosyo ekonomik düzeydir ve bu değişkene göre çalışma evreni alt, orta ve üst olmak üzere üç tabakaya ayrılmıştır. Her bir sosyo ekonomik düzeyi temsil edecek bir merkez ilçe seçilmiştir. Alt-sosyo ekonomik düzey (Alt-SED) için Mamak, orta-sosyo ekonomik düzey (Orta-SED) için Yenimahalle ve üst-sosyo ekonomik düzey (Üst-SED) için de Çankaya ilçeleri seçilmiştir. Bu ilçelerde bulunan ilköğretim okulları (Mamak=93; Yenimahalle=86; Çankaya=108) araştırmanın çalışma evrenidir.

Örneklem seçiminde oranlı küme örnekleme kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme evrenin çalışma evrenini temsil etme oranına göre alt evrenden örneklem alınabildiği gibi, belirli bir oranda da örneklem seçilebilir (Balcı, 2005). Bu araştırmada örneklem seçme oranı %20’dir. Buna göre, Çankaya’dan 22; Yenimahalle’den 17 ve Mamak’tan 19 ilköğretim okulu, çalışma evreninin %20’sini oluşturmuştur. Okulların belirlenmesinde ise basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Belirlenen okullarından iki 5. sınıf öğretmeni seçilmiştir. Araştırmada veri kaybının oluşmaması için her bir sosyo ekonomik düzeyi temsilen 25 okul belirlenmiştir. Buna göre 150 öğretmen belirlenmiştir.

Ancak geçerli verilere göre Üst-SED düzeyinde 46; Orta-SED düzeyinde 42 ve Alt-SED düzeyinde 44 olmak üzere 132 öğretmen ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin 80'i kadın ve 42'si erkektir.

Araştırmanın nitel verilerini elde etmek için örneklem olarak seçilen okullardan her bir sosyo ekonomik düzeyi temsilen iki; her ilköğretim okulundan da iki 5. sınıf öğretmeni olmak üzere, toplam 12 öğretmen seçilmiştir. Bu seçimde ulaşılabilirlik ve gönüllülük ölçütleri esas alınmıştır.

3. Veri Toplama Araçlarının Hazırlanması ve Verilerin Toplanması

Araştırmada, karma yöntem araştırmalarından sıralı açıklayıcı tasarım yaklaşımı gereği birinci aşamada nicel veriler, ikinci aşamada nitel veriler toplanmıştır. Birinci aşama için anket, ikinci aşama için görüşme formu hazırlanmıştır. Anket hazırlama sürecinde, 2005 İlköğretim programında yer alan temel becerilerden eleştirel düşünme becerisi kapsamında yer alan alt beceriler (göstergeler) alınmış, bu ifadeler, anket maddesi şekline dönüştürülmüştür. *Katılıyorum*, *Kısmen Katılıyorum* ve *Katılmıyorum* şeklinde 3'lü dereceleme kullanılan anket 10 maddeden oluşmaktadır. Veri toplama aracının kapsam, yapı ve görünüş geçerliği için Sosyal Bilgiler Eğitimi alanından iki, Eğitim Programları ve Öğretim alanından iki olmak üzere dört uzmanından görüş alınmıştır.

Görüşme formu ise, ankette yer alan maddeler değiştirilmeden, yapılandırılmış görüşme formuna dönüştürülmüştür. İki ayrı veri toplama aracında aynı maddeler kullanılmasının amacı, ankette yer alan her bir maddeye verilen yanıtların olası nedenlerinin, görüşmeler ile derinlemesine yorumlanabilmesidir. Bir başka anlatımla, nitel veriler temelde, nicel verileri yorumlamak, olası sebepleri belirlemek için kullanılmıştır. Görüşme sırasında, öğretmenlerin izni doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

4. Verilerin Analizi

Nicel veriler, betimsel istatistik (f, %, mod, medyan) nitel veriler ise betimsel analiz yöntemleri ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz sürecinde şu aşamalar izlenmiştir:

- Görüşme verileri, bilgisayar ortamına aktarılmıştır.
- Görüşme kayıtlarının deşifre edilmesi aşamasında her bir öğretmene kod verilmiştir.
- Her bir maddeye ilişkin görüşler ve nedenleri, "katılıyorum, kısmen katılıyorum ve katılmıyorum" derecesine göre gruplandırılmıştır.
- Nitel verilerin güvenilirliği için verilerin %20'si araştırmacıdan bağımsız, bir başka araştırmacı tarafından okunarak analiz edilmiş, daha sonra araştırmacılar tarafından bir analiz sonuçlarının uyumu değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın nicel ve nitel boyutlarında elde edilen veriler birlikte sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Sosyal bilgiler 5. Sınıf ders kitabının öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırması konusundaki yetkinliğine ilişkin öğretmen görüşleri, Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabının Öğrencilere Eleştirel Düşünme Becerisini Kazandırması Konusundaki Yetkinliğine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Eleştirel Düşünme Becerisine İlişkin Alt Beceriler	Mod	Medyan	Katılıyorum (3)		Kısmen Katılıyorum (2)		Katılmıyorum (1)		TOPLAM	
			f	%	f	%	f	%	n	%
Olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurma becerisini geliştiriyor	2	2.00	36	27,3	72	54,5	24	18,2	132	100
Olaylardan kural ve ilkeye ulaşmasına imkan sağlıyor	2	2.00	28	21,2	78	59,1	26	19,7	132	100
Olaylardan genellemelere varmasını sağlıyor	2	2.00	31	23,5	76	57,6	25	18,9	132	100
Olayları yorumlamada farklı bakış açısı geliştirmesini kazandırıyor	2	2.00	36	27,3	69	52,3	27	20,5	132	100
Olayları sorgulamasını sağlıyor	2	2.00	38	28,8	71	53,8	23	17,4	132	100
Olayları/olguları benzerlik ve farklılıklara göre sınıflama yapmasını sağlıyor	2	2.00	29	22,0	81	61,4	22	16,7	132	100
Objektif ölçütler belirleyerek değerlendirme yapmasını sağlıyor	2	2.00	35	26,5	64	48,5	33	25,0	132	100
Bir konu ile ilgili ve ilgisiz bilgileri ayırt etmesini sağlıyor	2	2.00	36	27,3	61	46,2	35	26,5	132	100
Olaylar hakkındaki kalıp yargıları fark ediyor	2	2.00	32	24,2	66	50,0	34	25,8	132	100
Olaylardan / olgulardan çıkarımda bulunmasını sağlıyor	2	2.00	31	23,5	77	58,3	24	18,2	132	100

Eleştirel düşünme becerisine ilişkin alt becerilerin tamamı göz önüne alındığında, araştırmaya katılan öğretmenlerin yaklaşık yarısından fazlası, sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabının, eleştirel düşünme becerisini kısmen kazandırdığını belirtmiştir. Diğer öğretmenlerin görüşleri ise ders kitabının eleştirel düşünme becerisini kazandırdığı ve kazandırmadığı yönünde dağılım göstermiştir.

Araştırmada görüşme yoluyla elde edilen veriler incelendiğinde ise, öğretmenlerin tamamına yakını, ders kitabının, eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmasında yeterli olmadığı görüşünde birleşmişlerdir.

Eleştirel düşünme becerisi kapsamında yer alan alt beceriler tek tek incelendiğinde, 12 öğretmenden sekizi, “sebep sonuç ilişkisi kurma”, “olayları yorumlamada farklı bakış açısı

geliştirme” ve “olayları sorgulamasını sağlama” becerilerinin kazandırılmasının ders kitabının yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bu konudaki görüşleri;

“Öğrencilerin sebep sonuç ilişkisini kurabilmeleri için olaylar hakkında konuşmaları, olayları sorgulamaları, fikirlerini ifade edebilmeleri ve farklı görüşleri dinleyebilmeleri gerekmektedir. Söz konusu becerilerin kazandırılması için ders kitabı yeterli değildir...” (K,37).

“Öğrenciler fikirlerini söylüyorlar, ancak o fikre bağlı farklı ve alternatif fikirler üretme, tartışma, planlama, eylemde bulunma gibi daha üst düzey düşünme becerilerini gösteremiyorlar” (K,47).

Türkçe dersi kitaplarını inceleyen Berberoğlu ve diğerleri (2009) dersin kazanımların bilişsel amaçların en alt boyutunda ele alındığını saptamış, bu nedenle, ders kitaplarından yer alan içeriğin neden sonuç-iliskisi kurulabilmesinde yeterli olmadığını belirlemiştir. Karadüz, (2010), ders kitaplarında analiz, sorgulama, karşılaştırma ve değerlendirme yapmaya olanak veren içerik yer aldığı takdirde öğrencilerin eleştirel düşünme becerisini kazanabileceklerini savunmaktadır.

Öğretmenler, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisinin kurulması için öğrencilerin olaylara ilişkin tartışma yapmaları, olguları sorgulayabilmeleri, fikirlerini özgür bir biçimde ifade edebilmeleri ve farklı görüşlere saygı duyabilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Zarrillo (2004), öğrenciler “kendi sonuçlarını açıklamaları ve desteklemeleri için cesaretlendirilmelidir. Bu durum, özellikle mesleğinin başında olan öğretmenler için zor olabilir, ancak çeşitli öğretim materyallerinin de yardımı ile mutlaka çocuklardan neden belirli bir perspektif edindiklerini açıklamaları istenmelidir”demektedir.

Doğanay ve Yağcı (2011), öğretmenlerin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik hazırladıkları etkinlikleri incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin eleştirel düşünmenin öğretimi için hazırladıkları etkinliklerin, öğrencilerin sürece aktif olarak katılmalarını, fikirlerini kanıtlara dayandırarak objektif bir şekilde ifade etmelerini, işlenecek konuya önceden hazırlanmalarını ve konular arasında ilişki kurmalarını sağladığı saptanmıştır. Ancak öğretmenler, ders kitaplarında yer alan bilgiler ile gerçek yaşam arasında tutarlılık olmadığını, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklere yeterince yer verilmediğini ifade etmişlerdir. Çalışmanın bu sonucu önemlidir. Çünkü aynı araştırmada öğretmenlerin, sınıflar kalabalık olduğunda öğrencileri ile yeterince ilgilenemediklerini, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilebilmesi için yeterli ortam ve olanakların sağlanamadığını, yeterli zamana sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu gerekçelerle, bir derse ilişkin hedeflenen becerilerin kazandırılmasında o dersin öğretim programı, ders kitabı ve öğretmen uygulamalarının birbirini destekler nitelikte olması gerekmektedir.

Sosyal bilgiler öğretim programında eleştirel düşünme kapsamında “*Objektif ölçütler belirleyerek değerlendirme yapma*” becerisini altı öğretmen ders kitabı ile kazandırılmayacağını belirtmiştir.

“Ders kitabında, olaylar olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmış. Bu nedenle öğrencinin bu süreçte düşünmesine gerek kalmıyor. Ayrıca kitapta olayların yaşandığı dönemin koşullarını objektif bir biçimde ortaya koyarak nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin tartışmaya da yer verilmemiş” (E,48)

Öğretmenlerden dördü ise bu becerinin öğrencilere kazandırıldığını savunmuştur. Öğrencilerin özellikle sınıfta objektif bir şekilde değerlendirme yapabildiklerini belirtmişlerdir. Bu değerlendirmenin sınıf içi performans çalışmaları sırasında hem kendi çalışmalarını, hem de birbirlerinin yaptıkları çalışmaları kapsadığını vurgulamışlardır. Bu tür sınıf uygulamaları objektif ölçütler belirleyerek değerlendirme yapma becerisinin öğrenciler tarafından kazanmasına katkı sağlayabilir.

Altı öğretmen “*Bir konu ile ilgili ve ilgisiz bilgileri ayırt etme*” becerisini kazandırmak için ders kitabının uygun olmadığını savunmuştur. Öğretmenler ders kitabının konu ve etkinliklerle ilişkili

bilgiyi verdiğini, metinlerin, resimlerin, etkinliklerin bu bilgi üzerine kurgulandığını belirtmiştir. Bu durumda öğrencilerin ilgili olmayan bilgiyi ayırt etmeleri gibi bir becerinin gelişiminden söz edilemeyeceğini vurgulamışlardır. Bu konuda bir öğretmen şu yorumda bulunmuştur:

“Çocuk kitapta verilen bilgi ilgilidir, bu bilgi ilgisizdir gibi bir tartışmaya hiç girmez. Konu ile ilgisiz bilgiye de yer verilmiş olsaydı, öğretmen çocuklarla birlikte ilgili ve önemli bilgiyi ayırt edebilirdi... Örneğin ben bu konuda farklı bir etkinlik yaptım. Bir resim verdim ve bu resimde konu ile ilgili öğeler olduğu gibi konu ile hiç ilgisi olmayan öğeler de vardı. Çocuklar resimde konu ile ilgili olmayan öğeleri ayırt edebildi. Ancak bu, kitabın kazandırdığı bir beceri değildir. Kitap zaten çocuğa ben senin için konu ile ilgili bilgiyi veriyorum demektedir” (E,43).

Bu açıklamalar doğrultusunda kitapta/ kitaplarda eleştirel düşünme için çok önemli olan “Bir konu ile ilgili ve ilgisiz bilgileri ayırt etme” amacına yönelik içerik tasarlanmadığı, ortaya çıkmıştır. Bu beceriyi kazandırmak alıntıda görüldüğü gibi öğretmene bırakılmaktadır. Öğretmen bu konuda etkilive istekli ise bu beceriyi kazandırabilir. Aksi halde bu beceri sadece bir kazanım olarak kalmaktan öteye gidemez.

Kulantaş’ın (2007) araştırmasında öğretmenler, sosyal bilgiler ders kitaplarında verilen örneklerin genellikle aynı türde olduğu ve görsel öğelerin metnin bütünlüğünü tamamlayacak özellikte olmadığını belirtmişlerdir.

Eleştirel düşünme beceri kapsamında “*olaylar hakkında kalıp yargıları fark etme*” becerisine ilişkin bir öğretmenin, “*sosyal bilgiler ders kitabının başlı başına kalıp yargı oluşturmayı amaçladığı*” (K, 45) şeklinde görüş belirtmesi, son derece önemli bir bulgudur. Bu görüşün nedeni sorulduğunda, öğretmen ders kitabında zaman zaman yanlış olabilecek mesajların verildiğini belirtmiştir. Bu bulgu, öğrencilere kazandırılmak istenen beceri ile ilgili değil, tam tersi olabilecek mesajların ders kitaplarında örtük bir biçimde yer alabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Araştırmaya katılan altı öğretmen de, sorgulama ve düşünme becerisinin geliştirilmediği bir ortamda kalıp yargıların fark edilmesinin zaten imkânsız olacağı yönünde görüş belirtmiştir.

Görüşme yapılan 10 öğretmen, eleştirel düşünme becerilerinden, “*olaylardan kural ve ilkeye ulaşmasını sağlama*”, “*genellemelere varmasını sağlama*”, “*olayları benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflamasını sağlama*” ve “*olaylardan çıkarımda bulunmasını sağlama*” becerilerinin kazandırılması konusunda sosyal bilgiler ders kitabının kısmen uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bazı öğretmenler tarafından öğrencilerin öğrendikleri bilgileri genelleyeabilmeleri, başka konulara transfer edebilmeleri için, konular arasında bağlantı kurulması gerektiği, ancak ders kitabında bu bağlantının tam anlamıyla yapılamadığı ifade edilmiştir. Öğretmenler diğer alt becerilerde olduğu gibi bu becerilerin de kazandırılmasında çoğunlukla kendi öğretim becerilerinin rolü olduğunu vurgulamışlardır. Kulantaş (2007) tarafından yapılan çalışmada öğretmenler, sosyal bilgiler ders kitaplarının hem kazanım-içerik ilişkisinin hem de konular arası ilişkisinin kurulmasında yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Araştırmada öğretmenlerin yarısına yakını, yukarıda sözü edilen becerilerin kazandırılmamasına ilişkin olarak ders kitabını değil, daha çok sınıf içi uygulamaların yetersizliğini gerekçe göstermişlerdir. Öğretmenler, çoğunlukla kendi öğretim becerilerine ilişkin yetkinlikleri neticesinde bu becerilerin kazandırıldığını ifade etmişlerdir. Her ne kadar bazı öğretmenler tarafından eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmasında kendi öğretim becerileri ve yetkinliklerine vurgu yapılsa da Narin (2009) tarafından, sosyal bilgiler dersi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisini kazandırmaya yönelik yaptıkları sınıf içi uygulamalarının incelendiği çalışmada, öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiklerine dair görüş belirtmiş olmalarına rağmen, çoğunlukla anlatım ve soru cevap yöntemlerini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Karabulut (2012), çalışmasında NCSS kapsamında eleştirel düşünme becerisinin öğretimine ilişkin yayınlanan 132 yayını incelemiş ve

sosyal bilgiler alanında eleştirel düşünme becerisinin öğretiminde en sık kullanılan aktif öğretim tekniklerini ortaya çıkarmıştır. Buna göre “tartışma, yazma ve soru sorma etkinlikleri”nin çoğunlukla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak, yerli alanyazında yer alan çeşitli araştırmalar, öğretmenlerin, eleştirel düşünme becerisini kazandırmada zaman zaman yetersiz kalabildiklerini göstermektedir (Karadeniz, 2006; Leming, 1998; Özdemir, 2005; Tahiroğlu, 2006; Taşkaya ve Bal, 2009). Bazı araştırmalarda da öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerisine ilişkin eğilimlerinin yüksek düzeyde olmadığı saptanmıştır (Açıslı, 2016; Alkın-Şahin, Tunca ve Ulubey, 2014; Akar, 2007; Gülveren, 2007; Hayırsever ve Oğuz, 2017; Şenşekerci ve Kartal, 2010). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerisini gösterebilme eğilimlerinin en az “orta” düzeyde olduğunu saptayan çalışmalar sınırlı sayıdadır (Bayat, 2014). Ayrıca öğretmen kılavuz kitaplarında da eleştirel düşünme becerisinin öğretimine ilişkin yeterli yönlendirme yer almadığını saptayan çalışmalar da bulunmaktadır (Hayırsever, 2010; Kulantaş, 2007). Thomas (2009), öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için öncelikle öğretmenlerin bu beceriye sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuçlar, Öneriler ve Tartışma

Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabının, öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırması açısından değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada, öğretmenlerin çoğunluğu, ders kitabının eleştirel düşünme becerisini kazandırma konusunda yeterli düzeyde olmadığını belirtmiştir. Ders kitabında bulunan bölümlerin, eleştirel düşünme becerisini kazandırma ve geliştirme konusunda yüzeysel kaldığı özellikle vurgulanan görüşler arasındadır. Öğretmenler, ders kitabında daha çok konunun öğrenilmesine vurgu yapıldığını, kazanım ve içerik ilişkisinin kurulmadığını, içerikte yer alan çeşitli uygulamalar ve etkinliklerin eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmasına hizmet etmediğini ifade etmişlerdir. Çelikkaya (2011) tarafından yapılan çalışmada da, öğretmenlerin sosyal bilgiler öğretim programının “eleştirel düşünme” becerisini “kısmen” kazandığı görüşünde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırmada sosyal bilgiler ders kitabının, Çelikkaya’nın çalışmasında ise öğretim programının eleştirel düşünme becerisini kazandırmada yeterli olmadığına ilişkin öğretmen görüşlerinin benzerliği manidardır.

Yapılan araştırmalarda yüksek eleştirel düşünme eğiliminde olan öğrencilerin akademik başarılarının da yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Akbiyık, 2002; Akbiyık ve Seferoğlu, 2006; Çam, 2006; Kurnaz, 2007; Ünal, 2006). Bu araştırmalardan özellikle Akbiyık (2002) tarafından yapılan çalışmada, eleştirel düşünme eğilimleri yüksek düzeyde olan öğrencilerin, özellikle sosyal grubu derslerdeki akademik başarılarının, eleştirel düşünme eğilimleri düşük düzeyde olan öğrencilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç eleştirel düşünme becerisinin özellikle sosyal bilimlerde önemli bir yeri olduğunun kanıtı niteliğindedir. Halpren (1996) başarı oranı yüksek olan sınıfların, aynı zamanda öğrencilerin, bir konuya ilişkin kendi fikirlerini oluşturmalarına ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine olanak sağlandığı sınıflar olduğunu ifade etmiştir (Crawford ve diğerleri, 2009). Gürkaynak ve diğerleri (2008), çalışmalarında ders kitaplarının tasarlanmasında ve içeriğin düzenlenmesinde eleştirel düşünme becerisine yönelik unsurların yer alması gerektiğini özellikle vurgulamışlardır. Öge-Yaşar da, (2014) Türkçe ders kitapları aracılığıyla en az kazandırılan beş temel beceri arasında eleştirel düşünme becerisinin yer aldığını, bununla birlikte öğretmenlerin yarısının ders kitaplarındaki etkinliklerin bu temel becerileri kazandırmaya uygun olmadığını düşündüklerini saptamıştır. Kaya, Topçu ve Kop (2014) tarafından yapılan çalışmada da sosyal bilgiler dersi öğrenci çalışma kitabında, bir olayın arka plandaki fikre ulaşma, yordama, olay ve olguları önem sırasına koyma, karşılaştırma yapma, bir soruna ilişkin kanıt bulma ve sorunu çözüme götürecek farklı yollar bulma gibi becerilerin gelişimine yönelik etkinliklere çok az yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Demirkaya (2008) tarafından yapılan çalışmada, sosyal bilgiler dersinde eleştirel düşünme becerisi ile güncel olayların öğrenilmesi ve bu olayların işlenen konular bağlamında tartışılması arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçlarında, ders kitaplarının güncel olayların öğrenilmesi konusunda yetersiz kaldığını, öğrencilerin gazete okuma, televizyon ve internet ile güncel olayları takip etme oranlarının oldukça düşük olduğu ortaya konulmuştur. Demirkaya, araştırma sonuçlarına göre, şu yorumda bulunmuştur: *“Hayatın içinden güncel konulara ders kitabında yer verilmesinin, öğrencinin okul ve günlük yaşam arasında bağlantı kurması ve öğrendiklerini kendi yaşamında uygulama fırsatı bulması açısından önemlidir. Öğrenci, kendisinin de içinde yaşadığı topluma ve hayata dair yeni bilgileri gördükçe ders kitabını daha fazla benimseyebilir. Ayrıca derste verilen bilgiler somutlaştırılarak, bu bilgilerin öğrencilerin zihinlerinde sağlam bir şekilde yerleştirilebilmesi mümkün olabilir. Güncel konular sürekli değiştiği için ders kitapları öğrencinin önüne gelene kadar içinde bulunan güncel olay haberleri, güncelliğini kaybetmeye başlamaktadır. Bu yüzden kitapların her yıl yeniden basılması ve her basımda güncellenerek daha yeni bilgilere yer verilmesi gerekmektedir”* (s.182).

Bu araştırmaya ek olarak Kulantaş (2007) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin kütüphane, internet gibi olanakları olmadığına sosyal bilgiler ders kitabından bir kaynak kitap olarak yararlanamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucuna göre, yapılandırmacı öğrenme anlayışına göre öğrenciye bilginin doğrudan sunulmaması, onun bilgiyi keşfetmesi gerektiği düşüncesinden dolayı ders kitabında temel bilgilere doğrudan yer verilmediği ifade edilmiş, bu durumun ders kitabının eksik yönlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Eleştirel düşünme becerisinin kapsamında öğrenenlerin bilgiyi keşfetmeleri amaçlanmaktadır. Ancak öğrencilerin bilgiyi keşfetmelerini ve anlamsal çağrışım yapabilmelerini sağlayıcı içeriğin ders kitabında bulunması önemlidir. Taş-Mentiş’in (2007) çalışmasında da öğretmenler, MEB tarafından basılmış sosyal bilgiler ders kitaplarını içerik açısından kısmen olumlu olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Bu sonuçlar, araştırmanın sonucu ile örtüşmektedir.

Demir ve arkadaşları (2014) tarafından elde edilen sonuçlar nispeten farklılık göstermektedir. İlköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan değerlendirme sorularının eleştirel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelendiğinde, sosyal bilgiler ders kitaplarındaki değerlendirme sorularının, eleştirel düşünmenin kazandırılmasını desteklediği sonucu elde edilmiştir. Çalışma yılı göz önüne alındığında, 2005 yılında kullanılmaya başlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında güncelleme yapıldığı ve bu kitapların eleştirel düşünme becerisinin kazandırılması açısından nispeten daha uygun hale getirildiği düşünülebilir. Ancak yakın zamanlı bir başka çalışma incelendiğinde, öğrencilerin eleştirel düşünme düzeylerinin arttırılmasının önündeki engellerden biri olarak, her ne kadar öğretim programları ve ders kitapları zaman içerisinde geliştirilmiş olsa da halen ezbere dayalı bir eğitim-öğretim anlayışının ve uygulamaların olduğu saptanmıştır (Sağlam ve Büyükuysal, 2013). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin değerlendirildiği bir başka çalışmanın sonucuna göre, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmada öğrencilerin okudukları kitap sayısı ile eleştirel düşünme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Akar ve Kara, 2016).

Bayram ve Kesik (2015) araştırmalarında günümüz eğitim sisteminin ve okulların özgür ve eleştirel bireyler yetiştiremediği sonucuna ulaşmışlardır. Hashami (2011), bireylerin eleştirel düşünebilen bireyler olabilmesi için herhangi konuda soru sormaya yönelik ilgi duyması ve ihtiyaç hissetmesi gerektiğini, aksi halde öğrencinin sorgulama içeren bir düşünme süreci geçiremeyeceğini vurgulamıştır.

“Öğrenciler, sadece onları bilinçli olarak düşündüren aktivitelerle ve materyallerle karşılaştıktan sonra dünyadaki alışılmış kalıpları keşfeder ve onlarla ilgili çıkarımlarda bulunabilir. Öğrencilerin, olayları, nesneleri gözlemlemeleri, edindikleri bilgi ve deneyimleri tanımlamaları ve sınıflandırmaları gerekir. Kimi zaman bu becerileri gerçekleştirmeleri doğal bir süreç içinde

gerçekleşmektedir” (Sunal ve Haas 2002, 5). Doğanay’ın da (2007) belirttiği gibi “çocuklar düşünmeyi başkalarının düşünmesini izleyerek ya da ezberleyerek değil, çevre ile etkileşim kurarak öğrenmektedir” (s.189). Bu bağlamda, öğrencilerin etkili düşünme becerilerinin gelişimine yönelik bir öğrenme ortamının ve materyallerinin sağlanması önemlidir.

Bu araştırmanın bulgularına göre, sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan eleştirel düşünme becerisinin, öğrencilere kazandırılmasında, ders kitaplarının çoğunlukla “kısmen yeterli” olarak görülmesi, bir ders kitabının değerlendirilmesinden daha fazla bir sonuçtur. Bu sonuç, gelecekte o toplumu oluşturacak vatandaşların eleştirel düşünebilme becerilerini göstermede de “kısmen” yeterli olacağının ipucunu vermektedir.

Sosyal bilgiler dersinin en temel amacı “iyi bir vatandaş yetiştirmek” olduğu göz önüne alındığında, bireylerin, kararlarını alırken akılcı bir şekilde düşünmeleri, sorgulamaları, pek çok değişkeni göz önünde bulundurarak karar vermeleri, toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmaları ve etkili çözümler üretebilmeleri beklenmektedir. Özetle demokratik bir toplumun en önemli özelliği olan eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler yetiştirme okulların en temel görevlerinden biridir.

KAYNAKÇA

- Açıışlı, S. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının öğrenme stilleri ile eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 15(1), 273-285.
- Akar, Ü. (2007). *Öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ve eleştirel düşünme beceri düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Akar, C. ve Kara, M. (2016). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin bazı değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1339-1355.
- Akbıyık, C. (2002). *Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbıyık, C. ve Seferoğlu, S. S. (2006). Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 90-99.
- Alkın-Şahin, S., Tunca, N. ve Ulubey, Ö. (2014). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 13(4), 1473-1492.
- Aybek, B. (2006). *Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve düzeyine etkisi*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aybek, B. (2007). *Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve düzeyine etkisi*. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 43-60.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma, yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem.
- Barr, R., Barth, J. L. & Shermish, S. S. (1978). *The nature of social studies*. CA: ETC.
- Bayat, N. (2014). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme düzeyleri ile akademik yazma başarıları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 155-168.
- Bayram, A. ve Kesik, F. (2015). Eğitim sisteminin eleştirel pedagoji perspektifinden bir değerlendirmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 900-921.

- Berberoğlu, G., Arıkan, S., Demirtaşlı, N. Ç., Güzel, İ. ve Tuncer, Ç. İ. (2009). *İlköğretim 1.-5. Sınıflar arasındaki öğretim programlarının kapsam ve öğrenme çıktıları açısından değerlendirilmesi. CİTO Eğitim: Kuram ve Uygulama. (1)*, 9-48.
- Beyer, B. K. (1988). Developing a scope and sequence for thinking skills instruction. *Educational Leadership*, 7, 26-30.
- Beyer, B. K. (2008). How to teach thinking skills in social studies and history. *Journal The Social Studies*, 99(5), 196-201.
- Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Martin, R., Miller-Ricci, M. & Rumble, M. (2012). Defining twenty-first century skills. In P. Griffin, B. McGaw, & E. Care (Ed.), *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*. Dordrecht: Springer, 17-66.
- Crawford, A., Saul, W., Mathews, S.R. & Makinster, J. (2009). Düşünen sınıf için öğretme ve öğrenme yöntemleri. *Teaching and learning strategies for the thinking classroom*. (Çev. P. Atasoy, E. Uzun Oğuz ve S. Gülgöz). İstanbul: Biltur.
- Creswell, J.W. (2017). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. (Çev. Edt.M. Sözbilir). Ankara: Pegem.
- Çalışkan, H. (2009). Sosyal bilgiler öğretiminde araştırmaya dayalı öğrenme yaklaşımının eleştirel düşünme becerisine etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 57-70.
- Çam, B. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin görsel okuma düzeyleri ile okuduğunu anlama, eleştirel okuma ve Türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çelikkaya, T. (2011). Sosyal bilgiler programında yer alan becerilerin kazandırılma düzeyi: Öğretmen görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(3), 969-990.
- Demir, M. K., Tutkun, T., Şahin, Ç. ve Genç, S. Z. (2014). Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki soruların eleştirel düşünmeye uygunluğu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 289-303.
- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2005). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem.
- Demirkaya, H. (2008). Sosyal bilgilerde düşünme ve soru sorma becerileri. Tay, B. ve Öcal, A. (Ed.), *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi içinde* (s.389-424). Ankara: Pegem.
- Demirkaya-Gedik, H. (2008). *Sosyal bilgiler eğitiminde güncel olaylar*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dewey, J. (2017). *Okul ve toplum*. (Çev. H.A.Başman). Ankara: Pegem.
- Dil, K., Yazıcı, S., Arslan, H. ve Çetin, E. (2018). Eleştirel düşünme ile aktif yurttaşlık ilişkisi üzerine nicel bir çalışma. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13(26-Fall, 2018), 511-527, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI: 10.7827/TurkishStudies.14635, Ankara, Turkey.
- Doğanay, A. (2007). Etkili vatandaşlık için düşünme becerilerinin öğretimi. C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde* (s. 179-218), Ankara: Pegem.
- Doğanay A. ve Yağcı R. (2011). Sosyal bilgiler öğretiminde eleştirel düşünme: İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler öğretiminde öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için uyguladıkları etkinliklerin değerlendirilmesi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6, 1679-1702.
- Ennis, R. H. (1991). *Goals for a critical thinking curriculum, developing mind*. Costa, A. L. (Ed.) USA: Association for Supervision and Curriculum Development.

- Erdem, A. R. ve Genç, G. (2015). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri ile eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişki. *OPUS - Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 32-44.
- Ersoy, E. ve Başer, N. (2011). İlköğretim ikinci kademedeki eleştirel düşünmenin yeri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-10.
- Gelen, İ. (2002). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde düşünme becerilerini kazandırma yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(10), 100-119.
- Grosser, M. (2006). Critical thinking. *International Journal of Learning*, 12(9), 359-366.
- Gülveren, H. (2007). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ve bu becerileri etkileyen eleştirel düşünme faktörleri*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gürkaynak İ., Üstel F. ve Gülgöz, S. (2008). *Eleştirel düşünme*, İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Hayırsever, F. (2010). *Sosyal bilgiler ders, öğretmen kılavuz ve öğrenci çalışma kitaplarının sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması hedeflenen temel beceriler açısından değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hayırsever, F. ve Oğuz, E. (2017). Öğretmen adaylarının eğitim inançlarının eleştirel düşünme eğilimlerine etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 757-778.
- Kabapınar, Y. (2007). Yeni öğrenme anlayışının ışığında sosyal bilgiler ders kitapları. C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi-yapılandırmacı bir yaklaşım* içinde (s.335-367). Ankara: Pegem.
- Kaloç, R. (2005). *Orta öğretim kurumu öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ve eleştirel düşünme becerilerini etkileyen etmenler*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karabulut, S. (2012). How to teach critical-thinking in social studies education: An examination of three NCSS journals. *Eurasian Journal of Educational Research*, 49, 197-214.
- Karadeniz, A. (2006). *Liselerde eleştirel düşünme öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karadüz, A. (2010). Dil Becerileri ve Eleştirel Düşünme. *Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3-Summer 2010), 1566-1593, www.turkishstudies.net, Ankara, Turkey.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Kaya, B. (2009). Sosyal bilgiler ve düşünme becerileri. R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-1* içinde (s.148-163). Ankara: Pegem.
- Kaya, B., Topçu, E. ve Kop, Y. (2014). 7. sınıf sosyal bilgiler çalışma kitaplarının yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı açısından incelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5-Spring 2014), 1327-1340, www.turkishstudies.net, Ankara, Turkey.
- Kulantaş, N. (2007). *4. ve 5. Sınıf sosyal bilgiler dersinde kullanılan öğrenci ders ve çalışma kitapları ile öğretmen kılavuz kitaplarının, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerine göre değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Kurnaz, A. (2007). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde beceri ve içerik temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri, erişimi ve tutumlarına etkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Leming, J. S. (1998). Some critical thoughts about the teaching of critical thinking. *The Social Studies*, 89(2), 61-66.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi (4-5.sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. <http://ttkb.meb.gov.tr> adresinden erişilmiştir.
- Narin, N. (2009). *İlköğretim ikinci kademe sosyal bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- NCSS, (1994). *The social studies professional*. Washington DC, National Council for Social Studies.
- Nosich., G. M. (2018). *Eleştirel düşünme rehberi: Eleştirel düşünme ve disiplinler arası*: (Çev. B. Aybek), Ankara:Anı.
- Örge-Yaşar, F. (2014). Nitel bir araştırma: Türkçe dersinde beceri eğitimi. *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(6-January 2014), 865-886, www.turkishstudies.net, DOI: 10.7827/TurkishStudies.6727, Ankara, Turkey.
- Özdemir, D. (2005). *Sosyal bilgiler dersinin düşünme becerilerini kazandırma düzeyine ilişkin öğretmen görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Öztürk, C. (2007). Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi-yapılandırmacı bir yaklaşım* içinde (s. 21-50). Ankara: Pegem.
- Paul, R. ve Elder, L. (2008). *Minik eleştirel düşünme kılavuzu: Kavramlar ve araçlar*, (çev. Merih Bektaş Fidan), Foundation for Critical Thinking, www.criticalthinking.org/resources/international/Turkish.cfm
- Palavan, Ö., Gemalmaz, N. ve Kurtoğlu, D. (2015). Sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisine ve eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 26-49.
- Safran, M. (2008). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay ve A. Öcal (Ed.), *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 1-19). Ankara: Pegem.
- Sağlam, A. Ç. ve Büyükuysal, E. (2013). Eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri ve buna yönelik engellere ilişkin görüşleri. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 258-278.
- Sekin, S., İbrahimoğlu, Z. ve Yücel, M. (2008). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler ders etkinliklerine ilişkin görüşleri. *VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Çanakkale: Nobel.
- Semerci, N. ve Yanpar, Y. T. (2010). İlköğretim programlarındaki ortak temel becerilere ilişkin öğretmen görüşleri (Elazığ İli Örneği). *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*. 8(2), 47-54.

- Shug, M. C. & Beery, R. (1987). *Teaching social studies in the elementary school*. Glenview Illinois: Scott, Foresman and Company.
- Smith, G. F. (2003). Beyond critical thinking and decision making: Teaching business students how to think. *Journal of Management Education*, 27(1), 24-51.
- Sternberg, R. J. (1986). *Critical thinking: Its nature, measurement, and improvement*. Washington, DC: National Institute of Education. <http://eric.ed.gov/PDFS/ED272882.pdf>. adresinden erişilmiştir.
- Sunal, C. T. & Haas, M. E. (2002). *Social studies for the elementary and middle grades, a constructivist approach*. Boston: Allyn and Bacon.
- Şenşekerci, E. ve Kartal, H. (2010). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 839-857.
- Tahiroğlu, M. (2006). *İlköğretim okullarının ikinci kademesinde sosyal bilgiler dersi öğretmenlerinin, sosyal bilgiler dersi öğretiminde karşılaştıkları güçlükler*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Taş Mentiş, A. (2007). Yeni sosyal bilgiler ders kitaplarına ilişkin öğretmen görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17), 519-532.
- Taşkaya, S. M. ve Bal, T. (2009). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler öğretim yöntemlerine ilişkin görüşleri. *Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 173-185.
- Thomas, I. (2009). Critical thinking, transformative learning, sustainable education and problem-based learning in universities. *Journal of Transformative Education* 7(3), 245-264.
- Trilling B ve Fadel C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. San Francisco, CA: Jossey-Bas.
- TÜSİAD (2012). *21. yüzyıl becerilerinin eğitim yoluyla kazandırılması: Eğitimde içerik ve yöntem*. <http://www.tusiad.org/bilgimerkezi/21--yüzyıl-becerileri-ve-eğitimin-niteliği-toplantı-dizisi> adresinden erişilmiştir.
- Ünal, E. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin eleştirel okuma becerileri ile okuduğunu anlama ve okumaya ilişkin tutumları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yağcı, R. (2008). *Sosyal Bilgiler öğretiminde eleştirel düşünme: İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler öğretiminde, öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için uyguladıkları etkinliklerin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin.
- Zarillo, J. J. (2004). *Teaching elementary social studies principles and applications*. (Second Edition), Ohio: Pearson Merrill Prentice Hall Columbus.